

## PREFAȚĂ

Toți învățații cu expertiză în domeniul filologic sunt de acord că limba română este una dintre limbile cele mai vechi din Europa, originea ei daco-latină fiind evidentă, nelăsând posibilitatea altor interpretări. În continuă frământare după retragerea aureliană, reținând urme vagi sau consistente ale popoarelor migratoare care i-au traversat arealul sau au mușcat din acesta, din secolul VI putem vorbi de o limbă nouă – *limba română*, cu trăsături/particularități specifice în toate planurile funcționalității sale: lexical, fonetic și morfo-sintactic. Unitatea sa de monolit (româna comună, protoromâna, străromâna) a fost adesea victimă a istoriei (uneori excesiv de cruntă), regionalizându-i-se mereu teritoriul de rostire. Așa au apărut, mai întâi, începând cu sfârșitul mileniului, dialectele (dacoromân, aromân, meglenoromân și istroromân; ultimele trei – în sudul Dunării), apoi, spintecată de granițe artificiale, impuse prin forță și tratate, a trebuit să îndure umilită, sângerând, bilingvismul, adesea propunându-i-se, sub diverse forme de exprimare, sinuciderea.

Vorbitorii celor trei dialecte din sudul Dunării sunt în continuă descreștere numerică, cel istroromân, de pe malul Adriaticii, pare că a și dispărut. Motivul? Opresiunile promovate ostil asupra minorităților români (vlahi, cum li se spun în sudul Dunării) pentru a-i determina să renunțe la identitatea lor etnică.

Nici pentru vorbitorii dialectului dacoromân, aflați în exteriorul României de azi, situația nu este cât de cât acceptabilă. În categoria acestora intră și românii din estul Serbiei cărora, urgisiți permanent în istorie, lipsiți de drepturile fundamentale ale omului, li s-a schimbat cu forța până și originea. Studiind *Atlasul Lingvistic Român. Graiurile dintre Morava, Dunăre și Timoc*, (Editura Academiei Române, 2021), lucrare fundamentală pentru cunoașterea limbii române vorbite de etnicii români din dreapta Dunării, constat cu durere că nici în prezent cei dintâi băștinași ai acestui ținut istoric nu beneficiază de drepturile primordiale universale: învățământ și slujbe creștin-ortodoxe în limba strămoșilor.

Prieten fidel al acestora, un foarte bun cunoscător al istoriei și limbii române timocene în complexitatea lor contextuală, doctorul în filologie Florian Copcea, publicist, scriitor și critic literar de aleasă ținută, specialist în istoria literaturii scriitorilor români transdanubieni, și-a manifestat în repetate rânduri solidaritatea cu aceștia, exprimându-și deseori indignarea față de atitudinea intolerabilă a autorităților locale și a guvernelor sârbești, în perpetuare, față de limba maternă și identitatea etnicilor români. Personalitate complexă și bun filolog, culege, de-a lungul a zeci de ani, texte din folclorul românesc din zonele istorice românești ale Serbiei, notează și înregistrează limba vorbită aici utilizând chestionare-anchetă minuțios pregătite în prealabil.

Autor a peste cinci sute de articole și studii științifice, a circa o sută treizeci de cărți, Florian Copcea abordează cu credință și profesionalism susținut și domeniul lingvistic, publicând două dicționare, unul de regionalisme și altul toponimic. Cărturar neobosit, de talie europeană, în lucrările sale răzbate, ca o supratemă, dragostea de neam și limbă, „maica sfântă a nației românești”. Iată un motiv în plus, din punctul meu de vedere, care a condus la realizarea lucrării de față, *Dicționar al limbii române din Serbia de sud-est*. Doar autorul ar putea povesti despre travaliul herculean necesitat în realizarea unui asemenea lexicon, primul de acest fel consacrat limbii române din spațiul multicultural și multilingvistic românesc din Serbia de răsărit.

Pe lângă selectarea minuțioasă a fondului lexical cules și punerea corectă a acestuia în pagină, dificultatea cea mai complexă a constat în stabilirea etimologiilor unor cuvinte sau sintagme preluate de românii timoceni din vechea slavă, din limbile ex-iugoslave (sârbă, croată, slovenă, macedoneană, bosniacă), din bulgară, turcă, albaneză etc., cu diverse și surprinzătoare devieri fonetice de la etimon, ajungându-se la forme uneori de neînțeles, chiar și pentru românii din alte arii de pe cursul limitrof al Timocului sau al Moravei. Faptul că a izbutit în acest demers temerar, ne bucură pe toți cei care iubim și studiem limba română, indiferent de colțurile lumii din care ne manifestăm sentimentul de solidaritate cu vorbitorii de limbă maternă.

În ceea ce mă privește, fiind încântat de vestea apariției unei asemenea lucrări, unice în felul ei, am încercat să dau contur, în urma abordării substanței acesteia, unor constatări privind particularitățile,

trăsăturile esențiale, evidente, ușor de reperat, care definesc limba română vorbită în sud-estul Serbiei. Ei bine, aceste particularități ne conduc clar, cu argumentele solide, la vedere și oricând demonstrabile, la concluzia că graiurile românilor din această parte a Europei sunt parte integrantă a dialectului dacoromân, prelungiri ale subdialectului bănățean sau ale graiului oltean din subdialectul muntenesc.

Între particularitățile acestor graiuri, putem evidenția:

1. Păstrarea unor forme arhaice, unele venind, în conservare, chiar de la sfârșitul mileniului I, altele neîntâlnite/nepăstrate în nordul Dunării sau evolute diferit: *alimă* „azimă”, *altăce* „altceva”, *așare* „astfel ș.a.m.d.”; în felul acesta, *baică* „femeie care moșește”, *bală* „pală de fân”, *belașă* „prună albă”, *ceaua* „ceva”, *câneperiște* „cânepiște”, *comșuană* / *comșuni* „căpșună / căpșuni”, *comașână* (derivat din cămașă) „pănuși de porumb”, *dăbășcat* / *îmbășcat* „dat de bășca; separat”, *deit* „deget”, *durimie* „durere îndelungă”, *fei* „fiică; fată”, *fericu* „ferice”, *gângău* „gângav”, *a hara* „a ara”, *iclan* „viclean”, *fimbră* (frâmbă, frânghe, frinbră[rar], frumghie < lat. *fimbria* „frânghie”), *fugitor* „persoană refugiată”, *gomneț* „gogoneț”, *grăbulă* „greblă”, *a greblui* „a grebla”, *îrdov* „hârdău”, *a labida* „a lepăda (< lat. *lapidare*) etc. demonstrează, deopotrivă, vechimea (din străromână începând) și evoluția permanentă a limbii române în ciuda neîntreruptelor vitregii impuse utilizatorilor ei, românilor băștinași, de către autoritățile sârbe.

2. Ca pretutindeni, unde există populații care trăiesc în bilingvism, și românii din ținuturile timocene au împrumutat un număr important de cuvinte din lexicul sârbesc: *arturiseală* „vânzare cu tocmeală”, *astal* „masă”, *baraban* „tobă”, *bară* „baltă”, *babure* „gogoșar”, *dărupt* „în dreptul; în fața”, *dăzgurdzi* „a lămuri”, *dali* „oare”, *dangubă* „pierde-vară”, *dârjavă* „stat, țară”, *deda* „bunic”, *dodolă* „paparudă în invocarea ploii”, *domacin* „gazdă, stăpânul casei”, *dosadă* „ceartă, întristare”, *duliace* „dovleac”, *furună* „horn”, *gâzdocin* „gazdă”, *hăvlie* „prosop”, *hut* „zid”, *liuscă* „coaja verde a nucii” etc. Unele dintre aceste preluări prezintă modificări fonetice conform graiului populației locale sârbe care trăiește în bilingvism cu românii, altele sunt adaptări proprii.

3. Vecini imediați, la granița cu Timocul, bulgarii au, de asemenea, influențe directe în limba românilor timocenii, istoria zonei fiind relevantă în pătrunderea lexicului bulgar în vorbirea românilor, cei dintâi între băștinași. Iată câteva exemple: *bacevă* „butoi”, *bacla* „fasole”, *daiur* „vas de lemn cu torți”, *dăca/dăca* „sălbatic”, *dătălină* „trifoi”, *delvă* „corcodușă”, *delovogea* „funcționar”, *gostuon* „lingău”, *hală* „pasăre de curte”, *ghibăniță* „plăcintă”, *loza* „viță de vie”, *loznic* „vie pe araci/șpalieri” etc.

4. De origine turcă: *arvaluc* „aldămaș”, *ascher* „armată”, *at* „cal”, *bairac* „steag”, *donga* „dungă”, *bașca* „aparte”, *giezmă* „ibric”, *harambașă* „căpitan de haiduci”, *calem*<sup>1</sup>, „cancelarie, administrație publică”, *calem*<sup>2</sup>, „ramură pentru portaitoi” etc. Cuvintele de origine turcă, neregăsite în lexicul românesc din nordul Dunării, se explică prin faptul că Peninsula Balcanică a stat cu mult mai înainte și într-un mod mult mai opresiv sub talpa otomană decât teritoriile românești din nordul Dunării (unde otomanii trec Dunărea începând cu ultimii ani ai sec. al XIV-lea, în vremea lui Baiazid, când pierd în mod categoric lupta de la Rovine, în anul 1395, împotriva Țării Românești, condusă de Mircea cel Bătrân).

5. Din macedoneană: *ciocut* „viță de vie”, *ciuvar* „paznic”, *dârliace/dârlace* „grapă”, *laboinic/naboinic* „mai de bătut cânepa pe proțap” ș.a.

6. Din bosniacă: *ienadniță* „lucrător plătit”.

7. Din maghiară: *cantă* „găleată”, *duruț* „suman”, *gep* „mașinărie” etc.

8. Din germană: *ebăr* „cric”, *ghebir/ghibir* „porție, rație”, *ferdel* „baniță”, *flașă* „sticlă de băutură” etc.

9. Din ucraineană: *babcă* „nicovală improvizată”.

Așa cum am mai precizat, preluările din limbile de mai sus sunt, potrivit percepției cuvintelor respective în rostirea românească timoceană, cu anumite ajustări / adaptări fonetice ale etimoanelor.

10. Cunoscătorii dialectului dacoromân vor recunoaște ușor, explorând lucrarea de față, preponderența subdialectului bănățean (cu toate particularitățile lexical-fonetice ale acestuia), precum și frecvente aspecte ale graiului oltenesc (aparținând subdialectului muntenean). Întâlnim construcții chiar și în manieră moldovenească, spre exemplu

*chinăr* „tânăr”, *gogoneț* „gogoneț, rotund”, cu haplologia silabei -go-, care se repetă.

11. Viețuirea în bilingvism a condus la crearea unor cuvinte hibride. Pornind de la sensul verbului *dovrșiti* „a termina o acțiune”, românii timoceni l-au adăugat pe *do-*, din construcția verbului sârbesc amintit, la verbe românești, obținându-se: *a doface* „a fi pe punctul de a termina de făcut ceva”, *a dogăci* „a termina de gătit”, *a dogăta* „a termina o treabă”, *a doplăci* „a termina de plătit”, *a dosparge* „a termina de spart”, *a dospune* „a termina de spus”, *a doșina* „a termina de cinat”, *a dougini* „a termina pauza/timpul de odihnă”, *a dovorbi* „a termina de vorbit”, *a dozice*, „a termina de zis” etc. Tot hibride sunt și *colore* (format din românescul *colo* „acolo” și sârbescul *re* „din nou”), *cum-godze* „oricum” (rom. *cum* + srb. *godze*, din *kakogod*, *kakogdze* „oarecum”), *fomăluc* „în-fometat” etc.

12. Formele diferențiate fonetic ale aceluiași cuvânt scot în evidență existența mai multor graiuri, dar și lipsa unei limbi literare care să se constituie în reper referențial, având în vedere izolarea geografico-statală în care aceste graiuri au perpetuat protoromâna până în zilele noastre: *danac-danas* (singular refăcut, în grai bănățean, după pluralul *danași*) – *dănac*; *dărăci-dărăși-dârâși* – *dirași*; *chinăr-cinăr-tinăr* „tânăr”; *gârniște-gârniște* „grâniște”; *gheora-ghiaura* (prin contaminare cu *ghiaur*) „a curăța boabele de pe știulete”; *fântân-fântână*; *îmbla-împla* „umbla” etc.

13. Sunt numeroase derivatele create de la cuvinte românești în manieră proprie, aspect care lasă impresia fie că românii de aici păstrează forme foarte vechi ale limbii române, fie că, siliți, de context, conviețuiesc ruși de frații din nordul Dunării și și-au creat cuvinte noi, multe dintre ele de o rară frumusețe stilistică. Adevărul este că ambele ipostaze, îngemănate, realizează una dintre oglinzile atât de prețioase în definirea graiurilor românești sud-dunărene, cuprinse între Morava și Timoc. Iată, selectiv, un mănunchi de asemenea cuvinte, care nu se regăsesc, în această formă, în lexicul nord-dunărean: *descobili* „a ieși din datorii” (format, prin metaforă, de la *cobilele* care purtau greutatea plugului în timpul deplasării spre și dinspre terenul ce trebuia arat), *descroșnia* „a lăsa jos de pe spatele cuiva o greutate” (< *croșnă* „sarcină, greutate”), *descura* „a încetini din goană” (antonim

pentru străvechiul *cura* „a alergia”), *destruci* „a descoperi, a da la o parte” (antonimul protoromânescului *astruca* „a acoperi, a îngropa”), *dezământia* „a se calma” (antonim pentru *a mânia*), *frântoare* „trudă, caznă” (< frânt/frânți de oboseală), *a fomea* „a face foamea, a răbda”, *a frustucui* „a lua micul dejun” (< *frustuc* „miculdejun”), *golaie* „întinsoare de teren sterp” (< gol+ suf. -aie), *greomânt* „povară, suferință”) (< *greu* + suf. -ământ), *aibomnici* „a avea ibovnic/ibovnică”, *a ima* „a murdări” (< *im* „murdărie, noroi” + suf. verbal -a), *a învâila* „a înveli” (cu epenteza vocalei -i, în grai local), *gâldină* „gâldan, gâldău”.

14. Tot în acest dicționar, întâlnim și cuvinte românești cu sensuri în plus sau diferite de cele cunoscute la nord de Dunăre, spre exemplu: *ascultător* „alergător la nuntă”, *flintă* „femeie plecată de la bărbat, care nu se mai îngrijește de aspectul său vestimentar; femeie care vorbește mult, care bârfește” (la nord de Dunăre, are semnificația „pușcă”, intrat în limbă din germană; în limbile sud-slave, are semnificația „cremene”), *fufează* „foaia care învește știuletele”, *a legumi* „a se ocupa de grădină, cu legumicultura”, *letcă* „cursă pentru viezuri, pentru șobolani” și altele.

Desigur, există multe aspecte ale istoriei limbii române, dialectologice și de semantică necuprinse în aceste considerațiuni despre *Dicționarul limbii române din Serbia de sud-est*, scopul acestui demers fiind acela de prezentare generală a unei atât de importante lucrări pentru lexicografia românească și nu unul de cercetare amplă, de specialitate.

Ca o concluzie, particularitățile evidențiate, în bază științifică, desigur, scot la lumină o realitate uimitoare, ale cărei dimensiuni frapează prin modul cum românii timoceni din Serbia au reușit să-și păstreze nealterată limba străromână până în prezent, în ciuda unei istorii din cale afară de potrivnice, dar și maniera în care, măiestrit, au îmbogățit-o și conservat-o de-a lungul vremii.

Graiurile românești dintre Morava, Dunăre și Timoc sunt, totalmente, părți integrante ale dialectului dacoromân, acestea dovedindu-se prelungiri fără frontiere ale subdialectului bănățean și ale graiului oltenesc (subdialectul muntenesc), așa cum reiese din materialul lexiconului în prezentare. Este modul cel mai firesc de a respinge încercările unora de a vorbi despre o altă limbă decât cea română în exprimarea de zi cu

zi a românilor din sudul-estul Dunării. Limba vlahă nu a existat vreodată decât ca un sinonim al limbii române. Vlahii sunt românii în rostirea sud-slavilor și a altor popoare din Balcani. Limba română s-a format, simultan/sincronic, atât în nordul Dunării, cât și în sudul acesteia, așa cum demonstrează istoria și studiile despre limba română, în diacronie. Povestea cu vlahii proveniți din slavi romanizați este o utopie, o absurditate, o logică pe dos, care dezice istoria romanilor și, deopotrivă, a slavilor (coborâți în Peninsula Balcanică în secolul V, cel mai devreme posibil). Strămoșii românilor, tracii, sunt moștenitorii, din timpuri imemorabile, a unei părți din Peninsula Balcanică, românii sunt dacii și tracii romanizați. Slavii au venit târziu. Deci trebuie respinsă teza sârbilor romanizați.

Trebuie scos în evidență și merită mulțumiri autorul acestei lucrări de referință pentru lexicografia limbii materne a românillor din sud-estul Serbiei, coborătoare, fără nicio clipă de întrerupere, din străromână, deopotrivă cu aceea din nordul Dunării, în ciuda atât de grelelor încercări la care a fost supusă. Și cum în acest an de grație, 2021, se împlinește o jumătate de mileniu de la descoperirea primului document scris în limba română (*Scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung către judele Brașovului, Hans Benkner – 1521*), consider apariția *Dicționarului limbii române din Serbia de sud-est*, al doctorului în filologie Florian Copcea, o încununare materializată a iubirii autorului pentru *Măria Sa, Limba Română*.

De fapt, o sărbătoare a tuturor celor care rostesc și scriu în limba lui Eminescu, Argezi sau Blaga.

Prof. dr. Marius ARBĂNAȘI

## CUPRINS

|                                                                                             |            |
|---------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| <i>Prefață</i> .....                                                                        | 5          |
| Introducere în studiul limbii române din Serbia de sud-est .....                            | 13         |
| Lista abrevierilor.....                                                                     | 19         |
| A .....                                                                                     | 21         |
| B .....                                                                                     | 33         |
| C .....                                                                                     | 45         |
| D .....                                                                                     | 74         |
| E.....                                                                                      | 92         |
| F.....                                                                                      | 94         |
| G .....                                                                                     | 105        |
| H .....                                                                                     | 118        |
| Î.....                                                                                      | 121        |
| I.....                                                                                      | 127        |
| J.....                                                                                      | 137        |
| K .....                                                                                     | 139        |
| L.....                                                                                      | 141        |
| <i>O contribuție importantă la conservarea limbii române<br/>din Serbia de sud-est.....</i> | <i>151</i> |